

علم اصول

منطق فهم دین

آیت‌الله محمدجواد فاضل لنکرانی

دهمین مجمع عمومی انجمن اصول فقه حوزه به‌مناسبت نکوداشت «شیخ الفقهاء والمجتهدین، مرتضی انصاری و روز علم اصول» برگزار شد.

آیت‌الله محمدجواد فاضل لنکرانی، رئیس مرکز فقهی ائمه اطهار‏ ‎^[‎] در این مراسم

با اشاره به فلسفه تأسیس انجمن اصول فقه حوزه اظهار کرد: آنچه از این انجمن و امثال آن مورد انتظار است، تأثیرگذاری این انجمن‌ها در شئون حوزه‌های علمیه است؛

چراکه این انجمن‌ها می‌توانند پویایی حوزه‌های علمیه را رقم بزنند.

به گزارش پایگاه اطلاع‌رسانی آیت‌الله محمدجواد فاضل لنکرانی، مشروح سخنان وی به این شرح است:

- دو نوع تعریف از علم اصول**

یکی از ابزارهای بسیار مهم حل مسائل مستحدثه‌ای که به وجود آمده و می‌آید و یکی از سنگ‌های دفاع از دین در برابر عقاید و فرقه‌های باطلی که امروز در جامعه بروز پیدا کرده، علم اصول است. روشن است که اگر علم اصول را از حوزه بگیرند، دیگر نمی‌تواند ابزاری برای بیان دین داشته باشد. در گذشته می‌گفتند: علم اصول، علم به قواعدی است که برای استنباط احکام شرعیه به آن نیاز است؛ اما الآن برای همه مشهود است که علم اصول نه فقط ابزار استنباط احکام، بلکه منطق فهم دین است. حتی خود شهید صدر‏ ‎^[‎] با آن همه نبوغ، از اصول تعریف به منطق استنباط احکام نموده و آن را فقط منطق استنباط احکام قرار داده؛ البته شاید از باب این بوده که مقدمه فقه بوده؛ ولاًایشان هم حتماً به این نکته توجه داشته است.

- علم اصول؛ منطق فهم دین**

امروز منطق فهم دین، علم اصول است. ما اگر بخواهیم دین را دقیق به دنیای امروز معرفی کنیم، خصوصاً با این گسترده‌گی که بعد انقلاب از آن ظهور و بروز یافته، محتاج علم اصول هستیم و بدون علم اصول، به هیچ‌وجه امکان ندارد. ما با علم اصول می‌توانیم معیار تکالیف اجتماعی از تکالیف فردی را تمیز بدهیم. یکی از ادعاهایی که بعد از انقلاب به‌ویژه در این دو دهه اخیر بیشتر بروز پیدا کرد و مطرح شد، این است که بالأخره ما یک تکالیف اجتماعی داریم که موضوعش مکلف خاص نیست؛ موضوعش جامعه، اجتماع و مردم و قوم و اقوام است. تشخیص این تعابیری که در قرآن زیاد هم آمده و تمیز اینکه این ایه و این حکم یک تکلیف اجتماعی است یا تکلیف فردی، با علم اصول است.

- علم اصول مای‌بین فقه و اخلاق**

با علم اصول می‌توان مایز بین فقه و اخلاق را به دست آورد. اگر کسی اصولی قوی نباشد، این دو را با هم مخلوط می‌کند. متأسفانه گاهی شنیده می‌شود، اگر فقه در مسیر اخلاق نباشد، خراب است؛ درحالی‌که اینها دو ملک و ضابطه دارند و این ضابطه‌ها را فقط و فقط یک اصولی است که می‌تواند بفهمد و بگوید: حدیثی مثل «انت ومالک لایبیک» اخلاقی است یا فقهی؟ یک اصولی قَدر مثل مرحوم محقق خوئی‏ ‎^[‎] می‌گوید: این حدیث اخلاقی است و از حدیث اخلاقی، نمی‌شود احکام فقهی استفاده کرد. برخلاف جمع دیگری از فقها که می‌گویند: این حدیث فقهی است و احکام فقهی هم می‌شود، از آن استفاده کرد.

تعریف علم اصول در یک جمله خلاصه می‌شود: «منطق فهم دین»؛ این تعبیر خیلی از مسائل را هم برای عالمان و هم برای جامعه و مقلدان، هم برای خواص و هم برای عوام روشن می‌کند.

نتیجه اینکه وقتی انجمن علمی اصول، یک روزی را به‌نام علم اصول مطرح می‌کند، آیا در حوزه کنونی ما به این اصولی که باید منطق فهم دین باشد و به این نگاه عمیق و جدید و محققانه‌ای که باید معیار باشد، توجه می‌شود یا نه؟ چه قدم‌هایی برای تقویت مبانی اصولی برداشته‌ایم و چه راهکارهایی اندیشیده‌ایم؟ اصلاً بعد از آیت‌الله خوئی و امام ‎^[‎] و این اعلام معاصر، چه مبانی اصولی



- استدلال به مقاصدالشریعه، انهدام فقه شیعه را دری‌د دارد**

مکرر گفته‌ام و بسیاری از آقایان هم این مسأله را می‌دانند که استدلال به مقاصدالشریعه در حوزه شیعه بسیار خطرناک است و موجب انهدام فقه ما می‌شود. اگر به این مسأله توجه نکنیم، یک روزی چشم باز کرده و می‌بینیم، هیچ چیزی از فقه باقی نمانده؛ همان‌طور که موجب انهدام فقه اهل سنت شده است. آنها هم سراغ مقاصد رفتند و دست از نصوص کشیدند و فقه خود را نابود کردند. ما نمی‌توانیم بگوییم، با حفظ نصوص، مقاصد را هم داشته باشیم؛ چون اگر بگوییم مقاصد مبتین نصوص است؛ یعنی معیار را مقاصد قرار داده‌ایم. من در کتاب نگاهی به مقاصدالشریعه، بعضی از مواردی را که خود اهل سنت، نصوص مسلمه را زیر پا گذاشته‌اند، ذکر کرده‌ام. مثلاً مالکی‌ها یا شافعی‌ها در بحث خیار مجلس می‌گویند: ما «البیعان بالخیار ما لم یفترقا» را قبول داریم که حدیثی معتبر و فرمایش پیامبر ‎^[‎] است؛ اما چون با مقاصد سازگاری ندارد، آن را بوسیده و کنار گذاشته‌اند. غزالی و دیگران هم حرف‌های بسیار عجیبی زده‌اند که مجال طرحش نیست.

- روشی اجتهادی در مکاسب بهترین روش برای آموزش اجتهاد**

در روش اجتهادی شیخ، خلق دلیل موج می‌زند. شیخ در مواردی یک ادله‌ای را به میدان می‌آورد که قبل از او در کلمات دیگران مطرح نشده. این میراث بزرگی است که از شیخ برای ما باقی مانده. گاهی می‌گویند: مکاسب و رسائل، به‌عنوان کتاب آموزشی نوشته نشده و شئون آموزشی در آن رعایت نگردیده است. عرض من این است، اتفاقاً روشی که در مکاسب وجود دارد، بهترین روش برای آموزش اجتهاد است؛ یعنی اگر تمام اهل فن آموزش جمع شوند که متنی برای اجتهاد درست کنند، مثل مکاسب نمی‌شود. مثل متونی می‌شود که برای دانشگاه‌ها و دبیرستان‌ها درست می‌کنند که هدفش اجتهاد نیست؛ اجتهاد یعنی کسی که جمله به جمله عبارات را که می‌خواند، بتواند خلق احتمال و دلیل کند و با خواندن عبارات، قرانه‌ای برای تحقیق به روی او گشوده شود؛ این می‌شود اجتهاد.

در قاعده «من ملک» که به‌طور مفصل در این‌باره بحث کرده‌ام، این قاعده نه دلیل روایی دارد و نه دلیل قرآنی و تنها دلیلش، اجماع است. مرحوم شیخ رساله‌ای به‌عنوان قاعده «من ملک» دارد که در آن برای این قاعده خلق دلیل می‌کند. قفاهت یعنی کسی که بتواند، خلق دلیل کند. در میان ادله‌ای که در منابع ما وجود دارد، خلق احتمال کند.

در هر صورت عرض بنده این است که به‌مناسبت روز علم اصول و طرح عظمت شیخ انصاری‏ ‎^[‎]، روش اجتهادی شیخ استخراج شود. امروز حوزه ما به این مبانی نیاز دارد. یکی از نقاط قوت علمی شیخ، بحث منصب تشریع ائمه ‎^[‎] است که بحث بسیار مهمی است و از کلمات ایشان در بحث تعادل و ترجیح، همین مبنا استفاده می‌شود. این مبانی باید استخراج شده و به استاید داده شود که روی آن کار کنند و منقحش گردانند تا بیشتر مورد استفاده قرار بگیرد.



را از این کار مطلع کنند و این ظرفیتی که ایجاد کرده و آن را با اخلاص در اختیار تمام مدیران استان‌ها گذاشته‌اند، بسیار کار قیمتی است. حجت‌الاسلام والمسلمین فرخ‌فال با تقدیر از مدیران و کارشناسان مرکز آموزش‌های کاربردی و مهارتی حوزه‌های علمیه گفت: از زحمات و تلاش‌های حجت‌الاسلام زنگویی و همکارانش تقدیر و تشکر ویژه‌ای داریم؛ امروز حوزه علمیه، برخوردار از شخصیت‌های پرتوان، جهادی، به‌روز و اهل ایثار است که جهادی و ابتکارگونه فعالیت می‌کنند. اگر ما همه دست به دست هم بدهیم، کارستان می‌کنیم.

کیروی است. شیخ در بحث استصحاب در احکام عقلیه نیز غوغا می‌کند؛ حتماً در رسائل ملاحظه فرموده‌اید.

این بیان قبل از شیخ نبوده و آقایان بعد از شیخ هم، از ایشان گرفته‌اند که یکی از فوارق بین احکام عقلی و احکام شرعی این است که موضوع تمام احکام عقلیه، مبتین است؛ چون ملاکش مبتین است. در احکام عقلیه ملاک و موضوع یکی است. آنگاه بحث عدم جریان استصحاب را مطرح کرده و می‌گوید: وقتی ملاک حکم عقلی مبتین باشد، دیگر شکّی وجود نمی‌آید. یا ملاک هست یا نیست؛ دیگر قابلیت استصحاب وجود ندارد. نتیجه‌ای که از این کلام اخذ می‌شود، اینست که شیخ در سلسله علل احکام، عقل را هم نافذ می‌داند؛ اما در بحث نزاع اخباری و اصولی، چنین استفاده‌ای از آن نمی‌شود. چقدر روی این موضوع کار شده؟ البته ممکن است یک مقالاتی نوشته شده باشد؛ ولی حق مطلب چقدر ادا شده؟ اینکه شیخ می‌گوید: در احکام عقلیه هر ملاکی عنوان حیثیت تقییدیه دارد؛ اما در احکام شرعیه اعم است و ممکن است، یک ملاکی، تقییدی یا تعلیلی باشد، در این‌گونه مباحث، نبوغ شیخ کاملاً روشن می‌شود که می‌فرماید: یکی از فوارق احکام شرعیه و عقلیه، در همین است که قیود در احکام شرعیه اعم است؛ گاهی تقییدی و گاهی هم تعلیلی است؛ ولی قیود احکام عقلیه، همیشه تقییدی است و حیث تعلیلی ندارد! این یک بحث است که در روش‌شناسی شیخ باید به آن پرداخته شود؛ از جمله بحث‌هایی که در زمان ما خیلی مورد اِبتلاست، این است که شیخ در مباحث فقهی و اصولی‌اش، چه مقدار به مقاصد شریعت توجه کرده؟ اصلاً می‌توانیم بگوییم، شیخ به مقاصد شریعت توجه داشته یا نه؟

- نظر شیخ و صاحب جواهر در خصوص مقاصدالشریعه**

در مورد بحث از مقاصدالشریعه که امروز در حوزه ما مقداری مطرح شده، اگر از یک مدرس مکاسب و رسائل، یا از یک مدرس درس خارج بپرسند: روش یا نظر شیخ درباره مقاصدالشریعه چیست؟ کما اینکه همین سؤال درباره صاحب جواهر و مرحوم نراقی و دیگران نیز مطرح می‌شود، نمی‌شود گفت: اصلاً به این موضوع توجه نداشتند و این موضوع مورد غفلت آنها بوده؛ بالأخره اینها با فقه اهل‌سنت ارتباط داشتند و کلمات آنها را هم می‌دیدند. مخصوصاً خود شیخ که در مباحث فقهی و اصولی‌اش به تاریخچه بحث دقت داشته است؛ نظیر همین بحث استصحاب که می‌فرماید: اولین کسی که تمسک به این روایت در استصحاب نموده، والد شیخ بهائی‏ ‎^[‎] بوده است. از عبارات شیخ و صاحب جواهر پیداست که اعتنایی به مقاصدالشریعه نداشتند و این مسأله به‌عنوان یک روش استنباطی صحیح، مورد قبول‌شان نبوده است. این برداشت بنده است که عرض می‌کنم؛ لازم است روی آن کار بشود؛ یعنی برای انجمن اصول باید مبانی شیخ انصاری در رابطه با مقاصدالشریعه روشن باشد و این را تبیین کند که آیا یک فقیه می‌تواند به مقاصدالشریعه استدلال کند یا نه؟

جدیدی مطرح شده؟ و حوزه علمیه و اساتید معظم در این مسیر چه اندیشه‌هایی داشته‌اند؟ ما باید این جهت را دنبال کنیم تا روز علم اصول کما هو حقّ، روز علم اصول شود؛ ولاً یک عنوان تشرفاتی پیدا می‌کند؛ نظیر سایر عناوینی که برای روزهای دیگر وجود دارد.

- عظمت علمی شیخ انصاری‏ ‎^[‎]**

مطلب دوم مربوط به شیخ الفقهاء والمجتهدین‏ ‎^[‎] است که اولاً، در طول تاریخ فقها و اصولیین، کسی را مثل مرحوم شیخ انصاری مبتکر در علم اصول نداشتیم؛ حتی در مقایسه با شیخ طوسی‏ ‎^[‎]؛ گرچه تنوع علمی شیخ طوسی شاید از جهتی از شیخ انصاری برتری داشته باشد؛ ولی در بحث ابتکارات در علم اصول، در تاریخ روحانیت شیعه و در بین اصولیین، کسی را در حد شیخ انصاری تا به حال نداشته‌ایم؛ لذا عظمت علمی شیخ باید بیشتر مورد توجه قرار بگیرد؛ لذا اگر بخواهیم از مرحوم شیخ تجلیل کرده و برای او نکوداشت بگیریم، راه تجلیل و نکوداشت شیخ انصاری به این است که روش اجتهادی او را از متونی که دارد، استخراج کنیم. سؤال اصلی این است که آیا حوزه مقدسه، اساتید و فضلا و یا مجموعه‌ای پژوهشی، این کار را انجام داده یا نه؟ البته مقالاتی وجود دارد؛ ولی باید یک کار بزرگ میدانی عمیق پیرامون روش اجتهادی شیخ انجام گیرد و نتایج آن به‌صورت مدوّن در اختیار طلبه‌ها قرار داده شود تا یک طلبه‌ای که می‌خواهد وارد درس خارج بشود، با روش اجتهادی شیخ آشنا باشد.

- روش اجتهادی صاحب جواهر نزدیک به شیخ انصاری**

البته روش اجتهادی صاحب جواهر‏ ‎^[‎] نیز خیلی نزدیک به شیخ انصاری‏ ‎^[‎] است؛ منتهی به نظر من ابتکارات و دقت شیخ از صاحب جواهر قوی‌تر است؛ شاید سز تأکید امام بر فقه جواهری به‌خاطر آن است که جواهر یک دوره کامل فقه است؛ ولی فقه شیخ انصاری، همین مکاسب است و چندرساله مختلف که منتشر شده است. موضوع بحث این روزهای ما موسعه و مضایقه است که شیخ، خیلی قوی‌تر از صاحب جواهر آن را مطرح کرده است.

آنچه مهم و بر عهده ما و این انجمن محترم است، استفاده بهینه از ظرفیت اساتید است. لازم است روش اجتهادی شیخ را استخراج نموده و در اختیار فضلا و محققین قرار بدهیم. روش شیخ هم همان روش صاحب جواهر است؛ منتهی صاحب جواهر مطالب را خیلی تلگرافی مطرح می‌کند؛ ولی شیخ به‌وضوح مسائل را مطرح می‌کند. واقعاً ما متنی مثل متن شیخ نداریم.

- دلیل عقل در دیدگاه شیخ انصاری**

مثلاً الآن از شما بپرسیم که بالأخره شیخ درباره عقل و حجیت عقل، چه موضعی و چه مبانی‌ای دارد؟ من نگاه می‌کردم، دیدم شیخ وقتی وارد بحث نزاع اخباری‌ها و اصولی‌ها می‌شود، می‌گوید: نزاع‌شان کیروی است. برخلاف آنچه که می‌گوید: نزاع این دو صغروی است؛ ولی بالأخره در این بحث که عقل نمی‌تواند ملاکات احکام را کشف کند، یک مقداری تسلیم شده و با اخباری‌ها همراهی می‌کند؛ ولو اینکه می‌گوید: نزاع

سامانه جامع رصد

وارزیابی پژوهشی حوزه‌های علمیه(سراج) راه‌اندازی شد



قائم‌مقام معاون پژوهش حوزه‌های علمیه در امور استان‌ها، از طراحی و راه‌اندازی سامانه جامع رصد و ارزیابی جامع پژوهشی با عنوان «سامانه سراج» خبر داد.

سامانه «سراج»، سامانه رصد و ارزیابی جامع پژوهشی استان‌ها و واحدهای آموزش، به‌عنوان یکی از جدیدترین سامانه‌های معاونت پژوهش حوزه در جلسه ۱۶ دی ۱۴۰۳ شورای معاونان مرکز مدیریت حوزه‌های علمیه، با حضور آیت‌الله اعرافی رومایی شد.

حجت‌الاسلام والمسلمین سیدحسین اسحاقی قائم‌مقام معاون پژوهش حوزه‌های علمیه در امور استان‌ها در گفت‌وگو با خبرنگراری حوزه، به تشریح اهداف، سیاست‌ها، ظرفیت‌ها، امتیازات، متولی

ثبت و چگونگی به‌کارگیری «سامانه سراج» در عرصه پژوهش پرداخت که آن را در ادامه می‌خوانید:

- درباره فرایند طراحی و استقرار سامانه سراج و کارکرد آن توضیح بفرمایید.**

● طراحی و استقرار «سامانه سراج»، با هدف راهبری، ارزیابی و سطح‌بندی پژوهشی استان‌ها و واحدهای آموزشی به انجام رسید. این سامانه با شبکه‌سازی گسترده و برقراری ارتباط وثیق مجازی بین ستاد، ستاد میدانی و واحدهای آموزشی گام ارزنده‌ای را در ایجاد انسجام پژوهشی، وحدت رویه و بازدید مجازی جهت اجرا و نهادهینه‌سازی نظام جامع پژوهش و کاربست آیین‌نامه‌ها برداشته است و فرصتی مناسب برای مدیران ستادی و استانی برای رصد لحظه‌ای، سنجش، ارزیابی اقدامات میدانی در اطلس سرزمینی فراهم آورده است. به‌تدریج با مراجعه مستمر همکاران پژوهش به سامانه، تسلط کافی به مفاد آیین‌نامه‌ها و نظام جامع پژوهشی یافته و از مراجعه مکرر به مکتوبات وآیین‌نامه‌هایی‌نیاز خواهند شد. در این سامانه هر یک از معاونان و مدیران پژوهش، می‌توانند اقدام به خودارزیابی نموده و نسبت به کمّ و کیف فعالیت‌های پژوهشی خود با خبر شده و سطح پژوهشی خود را در مقایسه با استان‌ها و واحدهای آموزشی دیگر درآیند و با توجه به وضعیت خویش، طرح‌های ارتقائی و تحولی را در پیش بگیرند.

از آنجا که وظیفه راهبری مدیریت‌های استانی با ستاد حوزه و رسالت راهبری واحدهای آموزشی با مدیریت‌های استانی می‌باشد، با هدف عطف توجه بیشتر نیروهای ستادی به میدان و راهبری هدفمند آنان، ۴۰ درصد از امتیازات، فعالیت اختصاصی ستاد کل و ستاد میانی و ۶۰ درصد از امتیازات، به فعالیت صفوف تحت پوشش تعلق گرفته و مجموع این دو، امتیاز نهایی آنان محسوب خواهد شد و البته ایجاد فضای رقابتی سالم و سازنده بین ۳۰ استان و حدود ۵۰۰ واحد آموزشی را فراهم می‌آورد و سطح‌بندی پژوهشی را در دامنه خیلی خوب تا خیلی ضعیف، با رنگ‌بندی‌های خاص را به خود اختصاص می‌دهند و ناظر به سطح پژوهشی با شرکت در کارگاه‌های دانشی – مهارتی و جلسات توجیهی در پی ارتقای سطح کمّی وکیفی پژوهش ستاد، مدیریت استانی و واحدهای آموزشی برمی‌آیند و به‌تدریج به رنگ سبز یعنی سطح خیلی خوب متمایل می‌شوند.

شایان ذکر است، طراحی و پایایی این سامانه، طی دو سال براساس برنامه سه‌سکتاب مجازی به انجام رسید و اتقان، استحکام، تسهیل‌گری و درستی این روش برای همه همکاران پژوهشی به اثبات رسید؛ ضمن اینکه با لحاظ نظرات و پیشنهادها برخی از بخش‌های سامانه نیز، بازبینی شد و به‌اجرا درآمد.

- هدف معاونت پژوهش حوزه‌های علمیه از طراحی و راه‌اندازی این سامانه چه بود؟**

● این سامانه برای دستیابی به اهداف زیر راه‌اندازی شده است:
۱. انعکاس و گزارش برخط فعالیت‌های پژوهشی واحدهای آموزشی و روزآمدسازی اطلاعات؛

۲. اجرای بهینه آیین‌نامه‌ها و نظامات جامع پژوهش؛
۳. شناسایی نقاط قوت و ضعف عملکرد پژوهشی سطوح سه‌گانه (ستاد، مدیریت استانی و واحدهای آموزشی) و اصلاح برنامه‌ها و سیاست‌گذاری‌ها بر اساس نتایج ارزیابی و رصد مستمر؛
۴. امکان وضعیت‌سنجی و سطح‌بندی پژوهشی مدارس و استان‌ها و حمایت هدفمند از فعالیت‌ها و توزیع و مصرف بهینه منابع پژوهشی براساس آن.

- سامانه سراج چه امتیازها و ظرفیت‌هایی دارد؟**

● برخی از امتیازات و ظرفیت‌هایی که در این سامانه مورد توجه قرار گرفته عبارتند از:

۱. امکان ثبت اطلاعات پایه و مقدماتی واحد آموزشی از سوی معاونان پژوهش استانی و واحدهای آموزشی؛
۲. بارگذاری مستندات فعالیت‌ها و بی‌نیازی از ارسال از طریق اتوماسیون؛
۳. امکان رصد مدرسه، استان و ستاد از وضعیت برخط پژوهشی هر واحد آموزشی و استان، در مقایسه با دیگر مدارس استان، کشور و مقایسه آنها با وضع مطلوب؛
۴. درج همه آیین‌نامه‌های ابلاغی و روزآمد در سامانه سراج و امکان دانلود و مطالعه آن برای معاونان پژوهش واحدهای آموزشی و استانی؛
۵. امکان بایگانی فعالیت‌های ثبت‌شده سال تحصیلی گذشته در سامانه؛
۶. ثبت فعالیت‌های پژوهشی به‌صورت تفکیکی درخصوص ستاد، مدیریت استانی، واحدهای آموزشی بلندمدت، سفیران هدایت و مراکز تخصصی و مؤسسات عالی براساس شرح وظایف اختصاصی؛

۷. گزارش‌گیری فعالیت‌ها بر اساس فرم‌های طراحی‌شده توسط مدیریت‌های مرتبط و درج اطلاعات تکمیلی پنج فعالیت پژوهشی مهم (کانون‌ها، نشریات، پژوهش درسی، تحقیق پایانی و نشست‌های علمی) در کاربرگ‌های ویژه جهت آمارسنجی و تجزیه و تحلیل اطلاعات.